

НАУКОВА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКОГО В УКРАЇНІ (1901 – 1922 РР.)

У статті розглядається наукова та організаційна діяльність професора М. В. Довнар-Запольського. Проаналізовано внесок в розвиток гурткової справи та основні напрямки роботи оснований ним історико-етнографічного гуртка. З'ясовано, який внесок зроблено вченим в розвиток Київського комерційного інституту та археологічного інституту. Висвітлюється його депутатська діяльність на посаді гласного Київської міської думи та розкрито основні пропозиції, які вносилися з боку вченого на засіданнях міської думи.

Ключові слова: М. В. Довнар-Запольський, гурткова діяльність, археографічна робота, гласний, професор, науковець.

На сьогодні у вітчизняній історіографії залишається багато постатей видатних українських дослідників чиї імена залишаються малодослідженими. Одним з таких науковців є Митрофан Вікторович Довнар-Запольський, перш за все це пов'язано з відсутністю достатньої кількості джерел, адже більшість архівних матеріалів знаходиться поза межами нашої країни.

В радянській історіографії наукова спадщина М. Довнар-Запольського була забута, з багатьох причин, але перш за все з політичної точки зору. В сучасній українській історіографії є лише декілька праць, які частково розкривають особистість, наукові та організаторські здобутки видатного вченого. Головними серед них є дослідження Бусленко Л., Верби І., а також наукові статті Антонюк С., Герасименко Н., Клименко Т., Ототюк О. та ін. [1, 2, 3, 4, 7] Активно досліджують постать М. Довнар-Запольського науковці Київського національно-економічного університету імені В. Гетьмана, де науковець був першим ректором і засновником.

Мета наукової розвідки розкрити діяльність М. Довнар-Запольського в Україні.

Одним з відомих українців, білорусом за походженням та «росіянином» за громадянством і підданством, можна вважати Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського, адже його наукові погляди формувалися в Україні, саме в Києві він створив власну наукову школу. Він був неординарною особистістю, хто заслуговує на почесне місце в історії України. Ще з шкільних років він активно захоплювався наукою, яка і привела його до історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира, куди він і вступив 1889 р. Тут він був одним з учнів професора Володимира Антоновича, якого по праву вважають засновником сучасної української історично науки. В. Антонович створив славетну «київську школу» істориків, репрезентовану такими вченими, як Дмитро Багалій, Михайло Грушевський та ін. Гідним представником цієї школи став і Митрофан Довнар-Запольський.

У 1894 р. він успішно закінчує університетський курс і завдяки підтримці В. Б. Антоновича залишився при університеті як професорський стипендіат. Декілька років вчений провів у Москві, де вів архівний пошук за темою магістерської дисертації «Фінансове господарство Литовсько-Руської держави» [2, с. 21].

У травні 1901 р. він повернувся до Києва. Свою педагогічну і наукову роботу він розпочав у званні приват-доцента на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, де викладав курс російської історії. Саме тут восени 1901 р. він успішно захистив магістерську дисертацію, презентувавши перший том дослідження «Державне господарство Великого князівства Литовського при Ягелоннах», обсягом 900 сторінок. А вже через рік, був призначений на посаду в. о. екстраординарного професора, що є свідченням його високого професіоналізму. Разом з тим він продовжував дослідження історії Литовсько-Руської держави і вже 1905 р. захистив докторську дисертацію за книгою «Очерки по организации западно-русского крестьянства в XVI в.» [1, с. 200].

Проте М. В. Довнар-Запольський не зупинився на досягнутому, він активно співпрацював зі студентами, організовуючи гурткову роботу. У 1903 р. Міністерством народної освіти було затверджено статут студентського історико-етнографічного гуртка при Імперському університеті Св. Володимира під керівництвом професора М. В. Довнар-Запольського. Даний гурток проіснував п'ятнадцять років, що не було притаманно діяльності подібних об'єднань. Останнє документальне свідчення існування гуртка відносять до літа 1919 р. [2, с. 22]

Згідно зі статутом, метою гуртка було вивчення «истории России в связи с этнографией». Але як видно з дослідження ще на початку діяльності гуртка основний напрямок його роботи не було визначено. Взагалі його члени мали можливість самостійно обирати теми доповідей. Та і сам склад гуртка був досить строкатим: до нього входили представники майже всіх факультетів Університету Св. Володимира. За таких умов, зрозуміло, що наукові зацікавлення студентів були різними й досить важко було Митрофану Вікторовичу спрямувати їх працю в єдине русло. Але поступово вчений змінив ситуацію, він зацікавився економічною історією, яка була на той момент новим напрямком в історичних дослідженнях. Предметом наукових пошуків для студентства він обрав писцеві книги. Така система підготовки наукових кадрів з однієї проблеми давала можливість на засіданнях обмінюватися по результатам своїх досліджень думками й критичними зауваженнями. Крім того, створювався єдиний фронт досліджень, який був передумовою формування наукової школи М. В. Довнар-Запольського. Звичайно були й виключення з цього правила у тому випадку, коли це було доцільно.

Поступово робота М. Довнар-Запольського давала свої результати, в друзі з'являлися наукові статті вихованців гуртка. Найкращі з учнів вченого ставали професорськими стипендіатами Університету [3, с. 30].

Робота в гуртку не обмежувалася лише дослідженнями історичних питань. В 1911 р. гуртківці заснували музей, його колекція складалася як з пожертв членів гуртка, так і сторонніх осіб [3, с. 42].

Гурткова діяльність була не єдиною чим займався професор. Особливе місце в його науковій, педагогічній та організаторській діяльності займав Київський комерційний інститут (сьогодні – Київський національно-економічний університет імені Вадима Гетьмана). Йому він присвятив 15 років свого життя: від виникнення ідеї про створення в Києві вищого навчального закладу з комерційних і економічних наук (1903 р.) через відкриття Київських вищих комерційних приватних курсів (1906 р.), які невдовзі були перетворені на Київський комерційний інститут. Протягом 10 років М. В. Довнар-Запольський займав посаду директора [1, с. 201].

Паралельно він докладав зусиль до створення у Києві археологічного інституту і у 1917 р. такий інститут було засновано, а Довнар-Запольського обрано його директором. Щоправда, вже у 1919 р. Митрофан Вікторович відмовився від цієї посади. Маловідомим залишається факт викладання М. В. Довнар-Запольського у Київському художньому училищі упродовж 1901-1905 рр. Серед численних та відповідальних обов'язків, що їх він виконував, варте згадати також його керівництво створеним у 1912 р. південно-західним відділенням Російської експортної палати [1, с. 26].

Не оминула професора М. В. Довнар-Запольського і депутатська діяльність. Навесні 1902 р. М. Довнар-Запольського обрано по Лук'янівському виборчому округу гласним Київської міської думи і у цьому статусі він залишався до 1905 р. Обрання до головного органу міського самоврядування було справою не лише відповідальною, а й доволі поважною. За час роботи в міській думі він встиг внести низку пропозицій та був обраний до складу декількох комісій. Свою увагу він зосередив на проблемах, які мали для міста стратегічне соціально-економічне значення: створити статистичне

бюро при міській управі, врегулювати у Києві лікарняну справу разом із будівництвом будинків для ночівлі та дешевого житла для «бідних мешканців міста» [6, с. 173].

Дума зацікавилася пропозицією створення статистичного бюро та доручила її автору розробити проект організації бюро. У квітні 1903 р. він подав на розгляд думи складену ним записку-проект про його створення. Через деякий час її було створено, але з невідомих причин очолив його не сам М. В. Довнар-Запольський, а його колега по історико-філологічному факультету Київського університету І. В. Лучицький. З приводу інших ініціатив М. В. Довнар-Запольського також було прийнято позитивні рішення: заяву про лікарняну справу було передано до ради Олександрівської міської лікарні для підготовки спеціального проекту і доповіді його у думі. Для опрацювання питання про будинки для ночівлі та житлові будинки для бідних мешканців міста було вирішено створити спеціальну думську комісію.

Є підстави вважати, що в цей час у думській діяльності М. Довнар-Запольського склалася ситуація, яка поставила під питання його перебування у міській думі. Що саме сталося, нам з'ясувати не вдалося, але відомо, що до повістки денної засідання 26 та 27 серпня 1903 р. було включено доповідь управи про вибуття гласного М. Довнар-Запольського з її складу та про запрошення на його місце іншого кандидата. Щоправда, згідно із заявою головуючого на засіданні, доповідь було знято «вследствие открывшихся новых обстоятельств». Однак, після вказаного вище епізоду активність М. Довнар-Запольського у думі не зменшилася.

У січні 1904 р. його обрали до складу комісії з організації міського павільйону на сільськогосподарській виставці у Києві. У квітні цього ж року він виступив з черговою ініціативою, яка мала важливе значення для соціального розвитку міста. Пропозиція стосувалася прискорення будівництва трамвайної лінії, котра б сполучала Хрещатик з церквою святого Федора. Друга лінія мала пройти по вулиці Великій Житомирській від рогу Малої Володимирської. Гласний вимагав якнайшвидшого укладення договору між правлінням Товариства київської залізниці та міською думою про початок робіт. Зазначимо, що Мала Володимирська вулиця – тогочасна адреса Митрофана Вікторовича. Тому можна вважати, що у лобюванні цього питання інтереси члена думської комісії із залізничних питань поєднувалися з особистою зацікавленістю впорядкування власного місця проживання, тим більше, що управа зобов'язувалася упорядкувати дороги та тротуари за кошти місцевого бюджету.

Останні відомості про діяльність М. Довнар-Запольського у Київській міській думі – це обрання його у жовтні 1905 р. до складу надзвичайної комісії з надання допомоги постраждалим від заворушень, які відбувалися у місті. Отже, депутатська кар'єра М. Довнар-Запольського виявилася доволі плідною. Однак, у наступних виборах до міської думи 1906 р. М. Довнар-Запольський участі не брав [6, с. 175]. На думку дослідниці Л. Бусленко, причиною відмови від депутатства є реакційна громадська позиція думської більшості.

Таким чином, випробувавши можливий варіант кар'єри громадського діяча М. Довнар-Запольський віддав перевагу професійним вподобанням та меті, що відкрила йому можливість реалізувати себе в першу чергу в якості науковця та організатора освіти [6, с.175].

Небайдужим було ставлення М. Довнар-Запольського до обов'язків завідувача міської бібліотеки імені О. Пушкіна. У звіті про результати роботи бібліотеки за 1904 р. зазначено, що з призначенням його завідувачем відбулися істотні зміни: запроваджено видання книг читачам додому, розроблено каталоги дитячої літератури та публікацій у часописах. Зміни додали популярності бібліотеці, завдяки чому кількість її відвідувачів зросла до 500 чол. [6, с. 174]

Відома ще одна громадська ініціатива, яка яскраво засвідчила політичні уподобання вченого. Восени 1905 р. інтелектуально-культурна еліта Києва об'єдналася

навколо «Киевских откликов» – ліберального видання, до редакційної ради якого поряд із С. Булгаковим, М. Бердяєвим, Л. Шастовим, Є. Трубецьким, В. Короленком та іншими належав також М. Довнар-Запольський.

Але одним із головних напрямків його роботи впродовж всього життя залишалася – археографічна робота. Він був членом численних товариств і комісій: Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, Історичного товариства Несторалітописця, Археографічної комісії Імператорського Московського археологічного товариства, Таврійської вченої архівної комісії та ін. [6, с. 27]

Тісно співпрацюючи з Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів (дійсний член з 1908 р.). Редагував 5-й том «Архива Юго-Западной России» – «Акты об украинской администрации XVI-XVII вв.», що включав широке коло джерел з проблеми розвитку міст, торгівлі, системи управління в українських старостах. Значним був внесок М. В. Довнар-Запольського в справу підготовки кадрів архівних установ України. Як перший директор Київського археологічного інституту він прислужився становленню архівної справи. Очолований ним інститут 1918-1919 рр. фактично став першим в Україні вищим навчальним закладом для підготовки архівістів, бібліотекарів, музеєзнавців, етнографів, культурологів, 1920-1922 рр. обіймав посаду професора Харківського університету, розробив концепцію підготовки кадрів для архівних установ, яка полягала в організації диференційованих короткотермінових (тритижневих) курсів за прикладом західноєвропейських та тривалих (дворічних), що продовжували ідею археологічного інституту [7, с. 36].

Трагічні події революції, громадянської війни і, як наслідок частих змін влади у Києві не сприяли виваженій науковій праці. На початку 1920 р. професору довелося залишити Київ. Деякий час вчений мешкав у Харкові – новій столиці радянської України. Тут він викладав у Інституті народного господарства, очолював техніко-економічну раду Наркомату Робітничо-селянської інспекції України. Одночасно він завідував підвідділом архівознавства архівного відділу Харківського губкомпису. У серпні 1921 р. М. В. Довнар-Запольський був включений до складу колегії Головарху, крім цього він виконував і громадську роботу: обов'язки голови Техніко-економічної ради НК РСІ України, завідувача Статистико-економічного відділу Вукопспілки та консультанта Зовнішньоторгу України [1, с. 201].

Проте за станом здоров'я Митрофан Вікторович мусив переїхати на південь. З 1922 р. він мешкав у Баку, де був призначений на посаду проректора Азербайджанського університету. Водночас він був проректором Бакинського політехнічного інституту, начальником Управління торгівлі Азербайджанської РСР, організатором і директором Сільськогосподарського і торговельно-промислового музею [2, с. 29].

Загалом можна стверджувати, що роки проведенні в Україні (1901-1922 рр.) були найбільш плідними у біографії вченого. Одна із важливих складових його наукової діяльності дослідження соціально-економічного розвитку України-Русі. Постать М. В. Довнар-Запольського неоднозначна, внесок його в розвиток української науки важко переоцінити. Він був не лише науковцем, а й талановитим організатором в науковій діяльності.

1. Антонюк С. Н. М. В. Довнар-Запольський: життя та внесок у розвиток української історико-економічної науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/.../Part28-30.pdf. – С. 199-206
2. Бусленко Л. М. В. Довнар-Запольський як історик України / Л. Бусленко; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2007. – 104 с.
3. Верба І., Карпуть Д. Київська історико-економічна школа М. В. Довнар-Запольського / І. Верба, Д. Карпуть / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2012. – 145 с.
4. Герасименко Н. О. Історична спадщина М. В. Довнар-Запольського // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 143–154.

1. *Карпусь Д.О.* Діяльність київської історико-економічної школи М.В. Довнар-Запольського (1901 – 1919 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Д. О. Карпусь; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – 18 с.
5. *Лебедєва Валентина.* М. В. Довнар-Запольський – гласний Київської міської думи // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2007. – Т. 15. – С. 172-176.
6. *Ототюк О. В.* Наукові школи на прикладі діяльності В. Б. Антоновича, М. В. Довнар-Запольського, Є. Д. Сташевського та Б. Г. Курца // Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – Вип. 102. – 2015. – С. 36-38

References

1. *Antoniuk S. N. M. V. Dovnar-Zapolskyi: zhyttia ta vnesok u rozvytok ukraïnskoi istoriko-ekonomichnoi nauky [Elektronnyi resurs].* – Rezhym dostupu: www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/.../Part28-30.pdf. – S. 199-206
2. *Buslenko L. M. V. Dovnar-Zapolskyi yak istoryk Ukrainy / L. Buslenko; In-t ukr. arheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy.* – К., 2007. – 104 s.
3. *Verba I., Karpus D. Kyivska istoriko-ekonomichna shkola M. V. Dovnar-Zapolskoho / I. Verba, D. Karpus / Tsentri pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK.* – К., 2012. – 145 s.
4. *Herasymenko N. O. Istorychna spadshchyna M. V. Dovnar-Zapolskoho// Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal.* – 2003. – № 6. – S. 143–154.
5. *Karpus D. O. Diïalnist kyivkoi istoriko-ekonomichnoi shkoly M.V. Dovnar-Zapolskoho (1901 – 1919 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.06 / D.O. Karpus; NAN Ukrainy. In-t ukr. arheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho.* – К., 2008. – 18 с.
6. *Lebedieva Valentyna. M. V. Dovnar-Zapolskyi – hlasnyi Kyivskoiï miskoiï dumy // Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva / Derzhkomarhiv Ukrainy. UNDIASD.* – К., 2007. – Т. 15. – С. 172-176.
7. *Otoitiuk O. V. Naukovi shkoly na prykladï diïalnosti V. B. Antonovycha, M. V. Dovnar-Zapolskoho, Ye. D. Stashevskoho ta B. H. Kurtsa // Zbirnyk naukovykh prats «Gileia: naukovyi visnyk».* – Vyp. 102. – 2015. – S. 36-38

Горобець В. В., Дзюбленко І. М.

Научная и организационная деятельность

М. Довнар-Запольського в Україні (1901 – 1922 гг.).

В статье рассматривается научная и организационная деятельность профессора Н. В. Довнар-Запольского. Проанализировано вклад в развитие кружковой дела и основные направления работы созданного им историко-этнографического кружка. Выяснено, какой вклад сделан ученым в развитие Киевского коммерческого института и археологического института. Освещается депутатская деятельность Довнар-Запольского на должности гласного Киевской городской думы и раскрыты основные предложения, которые вносились со стороны ученого на заседаниях городской думы.

Ключевые слова: М. В. Довнар-Запольский, кружковая деятельность, археографическая работа, гласный, профессор, ученый.

Gorobec V. V., Dzublenko I. M.

Scientific and organizational activity of

M. V. Dovnar-Zapolskogo in Ukraine (1901 – 1922 years).

In the article deals with scientific and organizational activity of Professor M. V. Dovnar-Zapolsky. Str. Reflected the beginning of his scientific activities in Kyiv and work on his master's thesis in Moscow. Analyzed the contribution to the development of group business and the main areas of work he created historical-ethnographic circle. Clarified the role of scientist in the development of the Kiev commercial Institute and archaeological Institute. Still little explored fact teaching Professor at the Kiev art school. Covers parliamentary activities. Dovnar-Zapolsky on the position of the vowel of the Kyiv city Council and covers the main proposals that were made to them at the meetings of the city Council. A short period of time as head of the library left an imprint in the work of this institution, greatly improving the service to readers and increasing number of visitors. Without attention did not remain of the archaeological work of the scientist and the cooperation with the different commissions and societies. Cooperation with the Interim Commission for the examination of ancient documents has also been productive in the life of the scientist, where he was engaged in editing different kinds of archival materials. Significant was the contribution of M. V. Dovnar-Zapolsky in the training of archival institutions of Ukraine. As the first Director of the Kiev archaeological Institute, he served for the formation of archives. The study reveals the reasons for the move M. Dovnar-Zapolsky to Kharkov and its activities in the new capital of the Soviet Ukraine, and the imminent move of the scientist in the Azerbaijan SSR.

Key words: M. V. Dovnar-Zapolsky, activities in clubs, Arche graphical work, vowel, Professor, scientist.